

Bjorn S. Lous is onderzoeker aan de Tilburg School of Economics and Management. Hij is lid van de denktank Sociale en Ecologische Gerechtigheid, een van de drie denktanks die het Diaconaal Steunpunt adviseert. Bjorn heeft onderstaande artikelen geschreven gerelateerd aan Bijbel en economie.

Bij economie gaat het om hoe mensen met elkaar omgaan, met speciale aandacht voor hoe mensen beschikbare middelen gebruiken om te voorzien in verschillende behoeften van elkaar. Een Bijbelse visie op economie begint met Genesis 1 als de mens door God geschapen wordt en van hem een opdracht mee krijgt.

Genesis 1:26, 28 (NBV): 'God zei: Laten wij mensen maken die ons evenbeeld zijn, die op ons lijken; zij moeten heerschappij voeren over de vissen van de zee en de vogels van de hemel, over het vee, over de hele aarde en over alles wat daarom rondkruipt. 28 En Hij zegende hen en zei tegen hen: Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag [HSV: 'onderwerpen'], heers over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel en over al de dieren die op de aarde rondkruipen.'

Nu denk je misschien 'mooi wij hebben de aarde gekregen als grondstof, om haar te gebruiken en ermee te doen wat we willen'. Zo is deze tekst vaak uitgelegd, en ook het klassieke economisch denken gaat uit van zo'n puur materiële visie op de aarde en het niet-menselijke leven. In de grondtekst staat echter niet 'heersen', in de betekenis van een koning die naar eigen inzicht doet en laat wat hij wil. De Naardense Bijbel vertaalt het met 'laten zij [de mensen] neerdalen bij de vissen van de zee en de vogels van de hemel, enz.'. Gods doel voor ons is om de aarde te besturen, niet van bovenaf, maar temidden van de Schepping. Vers 28 verduidelijkt dit met de opdracht om vrucht te dragen en het land te vervullen. Het woord 'onderwerpen' wordt door de Naardense Bijbel vertaald met *bedwingen*, wat meer te maken heeft met het aanbrenge van orde in de chaos, zoals God zee en land scheidde, en vissen in de zee plaatste en dieren en mensen op het land. De bedoeling is dat we voor de aarde zorgen en haar tot bloei brengen. Dat gaat verder dan alleen voorzien in onze eigen behoeftes.

Een Bijbelse economie heeft niet slechts tot doel om de welvaart van mensen zo groot mogelijk te maken, maar om de hele Schepping te laten opbloeien.

1. Reclamespotje in het paradijs

Genesis 3:4-6: 'Jullie zullen helemaal niet sterven, zei de slang.' [Je bent naïef en niet slim genoeg om God te begrijpen] 5 'Integendeel, God weet dat jullie de ogen zullen opengaan zodra je daarvan eet, dat jullie dan als goden zullen zijn en kennis zullen hebben van goed en kwaad.' [Je mist nog 1 ding om echt gelukkig te zijn, waar je recht op hebt] 6 'De vrouw keek naar de boom. Zijn vruchten zagen er heerlijk uit, ze waren een lust voor het oog' [zo had Eva het nog nooit bekeken], 'en ze vond het aanlokkelijk dat de boom haar wijsheid zou schenken.' [kan ik verstandig worden door de vrucht, zonder God?]. De slang laat Eva eerst twifelen aan haar beoordelingsvermogen en haar zelfbeeld. Hij creëert een behoefte die Eva nog nooit heeft gehad. Hij biedt meteen ook de oplossing en stelt het product mooier voor dan het in werkelijkheid is. Tot slot lijkt het product ook nog een makkelijke manier om een beter mens te worden. Een manier waarvoor je geen moeite hoeft te doen en die je zelfstandig in je eentje kunt toepassen. Dezelfde tactieken worden ook nu gebruikt in reclamespotjes. Als je weinig mannelijke aandacht krijgt als vrouw, dan is dat rampzalig! Maar onze gezichtscrème kan zelfs jou aantrekkelijk maken. Of voor de mannen: als je in de nieuwste Mercedes kunt rondrijden ben je pas echt een man.

De econoom-filosoof Tomas Sedlacek stelt dat de zondeval niet zozeer een verhaal is van rebellie tegen God, maar een verhaal van onnodige consumptie van iets waar de mens geen recht op had. Wie zo kijkt, steeds gericht op wat ontbreekt en wat nog meer zou kunnen, ziet steeds nieuwe behoeftes maar voelt zich steeds ongelukkiger en verlaten door God. Zo iemand is onverzadigbaar en blijft kopen – daar draait onze economie op. Toch voelt de mens, die volkomen gelukkig was, zich ook schuldig over wat hij allemaal nog niet heeft bereikt – als je niet succesvol bent (beroemd, rijk, onafhankelijk) dan ben je een loser. Schuld gaat zo over het willen zijn wat we niet zijn, het willen hebben wat ons niet toebehoort. Sedlacek ziet het verbod op het afbeelden van mensen en dieren, een van de 10 geboden, als middel om te voorkomen dat we het zicht verliezen op de werkelijkheid – dat we ons verliezen in een valse voorstelling van zaken waardoor we niet zien hoe goed we het eigenlijk hebben en hoe dichtbij God wil zijn. Het verhaal van de verboden vrucht is ook het verhaal van de leugen dat God en zijn schepselen nooit helemaal te vertrouwen zijn, en dat daaraan alleen te ontsnappen is door interventie van buitenaf – door een magisch product dat wel kan doen waar we zelf niet toe in staat zijn (of God niet toe in staat achten). Volgens Sedlacek zijn de Oudtestamentische wetten, en de onderliggende Bijbelse moraal, gegeven als manier om aan dit denken te ontsnappen – met als uitgangspunt dat God zich met ons verzoend heeft en ons voortdurend wil zegenen.

Een interessant gegeven is dat uit recent onderzoek blijkt dat we de afgelopen 30 jaar, ondanks de enorme economische groei, en de toegenomen keuzemogelijkheden en economische vrijheid, niet gelukkiger zijn geworden.

2. Eigenbelang in de tang

De klassieke economische theorie stelt dat onzekerheid en wantrouwen goed is, omdat het zorgt dat we gefocust zijn. Dat leidt ertoe dat we ons eigenbelang op de eerste plaats stellen en zo stevig de concurrentie met onze medemensen aangaan. Ons succes wordt bepaald door hoe wij het doen in vergelijking met anderen. Dit leidt tot de meest efficiënte verdeling van grondstoffen, en de laagste prijs van producten. In theorie betekent dit dat alles onderhandelbaar is, en dat we niet door samenwerking maar door discussie en strijd het beste resultaat krijgen. Ook hier heeft de Bijbel iets over te zeggen, in Genesis 12: 2-3: *'Ik zal je tot een groot volk maken, ik zal je zegenen, ik zal je aanzien geven, een bron van zegen zul je zijn. 3 Ik zal zegenen wie jou zegenen, en wie jou bespot, zal ik vervloeken. Alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij.'*

Dit is opnieuw een tekst die op het eerste gezicht weinig met economie te maken heeft, en meestal geestelijk uitgelegd wordt. De uitleg is dan dat het gaat om de geestelijke band tussen Israël en de volken, en om het dienen van het Joodse volk als Gods geliefde oogappel. Dat is zeker een goede uitleg, maar er zit ook een diepere boodschap in deze tekst. Je kunt deze tekst ook zien als het basisprincipe voor elke interactie tussen mensen. Niet het nastreven van ons eigenbelang zal uiteindelijk tot zegen voor de aarde leiden, maar het nastreven van het goede voor onze naaste. Niet het afbreken van de ander en strijd, maar het opbouwen en samenwerking moet de drijvende kracht zijn van hoe we omgaan met elkaar, zowel op persoonlijk vlak als op het niveau van de samenleving. De tekst spreekt immers in vers 2 over Israël als volk.

Nu is competitie niet per definitie verkeerd. Binnen bepaalde grenzen houdt competitie ons scherp en stelt het mensen in staat om zich aan elkaar op te trekken. Concurrentie is vooral een probleem als onze concurrenten anoniem zijn. Als wij, of bedrijven, geen binding meer hebben met de samenleving om ons heen. Dan vervagen de morele grenzen, want het is moeilijker om medeleven te tonen met iemand waar je geen gezicht bij hebt of die je niet persoonlijk kent. In ons systeem van (anonieme) concurrentie is er altijd een verliezer. Als wij het niet zijn dan is het de concurrent. Of de werknemer die in plaats van een vast contract nu een tijdelijk contract krijgt of als ZZP'er aan de slag moet. Of, wanneer we over de landsgrenzen heen kijken, de kinderen die onze kleding maken. Of het milieu. Om het praktisch te maken: Denk eens terug aan een situatie op vakantie waarin je moest afdingen voor een souvenir. De meeste Nederlanders hebben een hekel hieraan. Je voelt je altijd onzeker na afloop, heb ik niet alsnog teveel betaald? Of heb ik wel een eerlijke prijs betaald aan die man die zijn kinderen ervan moet onderhouden? Stel je voor dat je overal voor zou moeten afdingen, ook in de supermarkt, en elke maand op je werk over je salaris. Dat is ware concurrentie. Uiteindelijk profiteren alleen de mensen die handig zijn en een vlotte babbler hebben ervan. Wanneer we naar de geschiedenis kijken dan hebben we het in het westen materieel wel beter gekregen door onze bloeiende economie. Maar op wereldniveau zijn veel ontwikkelingslanden nu armer dan 50 jaar geleden. Een opvallend feit is dat Adam Smith, de vader van de moderne economie, geen voorstander was van maximalisatie van eigenbelang en ongeremde concurrentie, maar vond dat dit begrensd moest worden door een moreel kader, een serie normen en waarden over wat acceptabel was in het handelen met elkaar.

Daarom: vrije markt betekent een vrijheid begrensd door verantwoordelijkheid en een algemene moraal.

3. Geld maakt niet gelukkig

Wanneer we naar de tekst van de evangeliën kijken dan valt op dat van de 30 gelijkenissen die vermeld worden, er 19 zich afspelen in een economische context. Het is interessant om te kijken welke economische gedachtegang in de gelijkenissen verborgen ligt.

Matteüs 6:19-24: *'Verzamel voor jezelf geen schatten op aarde ... Verzamel schatten in de hemel ... Waar je schat is, daar zal ook je hart zijn. Het oog is de lamp van het lichaam. Dus als je oog helder is, zal heel je lichaam verlicht zijn. Maar als je oog troebel is,' [daarmee wordt bedoeld 'als je hebzuchtig bent'] 'zal er in heel je lichaam duisternis zijn. ... Niemand kan twee heren dienen: hij zal de eerste haten en de tweede liefhebben, of hij zal juist toegewijd zijn aan de ene en de andere verachten. Jullie kunnen niet God dienen en de mammon.'*

Hier roept Jezus op om niet mee te gaan in de manier waarop de wereld tegen economie aankijkt. Hij stelt die manier, het streven naar rijkdom of in onze tijd naar economische groei, lijnrecht tegenover het dienen van God. In de context van de bergrede komt dat laatste neer op het gehoorzamen van Gods wetten, met als doel te voldoen aan de scheppingsopdracht om de hele aarde tot bloei te brengen. Jezus is hier heel radicaal, maar misschien is dat ook terecht als je kijkt naar hoe onze wereld in elkaar zit. Óf je gaat voor economische groei, met als gevolg vervuiling en ongelijkheid, óf je gaat voor de bloei van de Schepping. In Lukas 16:9-11 zegt Jezus het nog scherper: *'Maak vrienden met behulp van de valse mammon, opdat jullie in de eeuwige tenten worden opgenomen wanneer de mammon er niet meer is. Wie betrouwbaar is in het geringste, is ook betrouwbaar als het om veel gaat ... Als jullie onbetrouwbaar blijken in de omgang met de valse mammon, wie zal jullie dan werkelijk belangrijke dingen toevertrouwen?'* Hier zegt Jezus in feite dat als je een beetje toegeeft wanneer het om weinig geld gaat, je dan extra vatbaar bent voor compromissen wanneer het om veel geld gaat. Nu is er op zichzelf niets mis met het sluiten van compromissen, dat hoort bij het leven. Maar hier wordt opnieuw trouw aan God verwoord als tegengesteld aan de mammon, de economie of de uitsluitende gerichtheid op het bevredigen van je eigen menselijke behoeftes. Gods denken over economie is op fundamentele punten anders dan het wereldse denken daarover. Dat betekent dat elk compromis zorgt dat er van het Bijbelse doel in de praktijk weinig meer terecht komt. En dan beginnen we te denken dat wat God van ons vraagt totaal onrealistisch is. Een concreet voorbeeld hiervan is de documentaire Beerput Nederland.¹ Hierin ging het over hoe omgegaan wordt met milieuregels sinds de jaren '70. Conclusie is dat wanneer het risico bestond dat bedrijven zouden vertrekken, en daarmee banen verloren zouden gaan, de politiek steeds een compromis sloot en een oogje dicht kneep bij overtredingen. Eindresultaat is dat vrijwel geen enkele milieuregel meer werd nageleefd, met grote gevolgen voor de volksgezondheid in steden die vlakbij chemische bedrijven liggen. Een ander voorbeeld is dat het voor ondernemingen die geen maximale winst als doel hebben heel moeilijk is om te overleven wanneer ze daar wel op afgerekend worden door de overheid en door investeerders.

Kortom: wanneer ons geluk (en onze samenleving) afhankelijk is van consumptie en geld, dan zullen we nooit echt gelukkig worden. Dat kan wel wanneer we trouw zijn aan God, en dat staat gelijk aan het liefhebben van je naaste.

¹ <https://downtoearthmagazine.nl/beerput-nederland/>